

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA NUTQIY AKTLARNING VOQELANISHI: QIYOSIY-PRAGMATIK TAHLIL

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i01.017>

Saida Mamatkulova

Fazilova Nurxon

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillarida nutqiy aktlarning voqelanishi pragmalingvistik va kommunikativ yondashuvlar asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot J.L. Austin tomonidan ilgari surilgan nutqiy aktlar nazariyasi hamda V.B. Kashkinning kommunikatsiya modeli asosida olib borildi. Nutqiy aktlarning lokutiv, illokutiv va perlokutiv qatlamlari hamda deklarativ, direktiv, komissiv va behabitiv aktlarning pragmatik xususiyatlari ochib berildi.

Kalit so‘zlar: Nutqiy akt, pragmatika, illokutsiya, perlokutsiya, kommunikatsiya, ingliz tili, o‘zbek tili

THE REALIZATION OF SPEECH ACTS IN ENGLISH AND UZBEK: A COMPARATIVE-PRAGMATIC ANALYSIS

Saida Mamatkulova

Fazilova Nurkhon

Uzbekistan State World Languages University

Abstract: This article presents a comparative analysis of the realization of speech acts in English and Uzbek based on pragmalinguistic and communicative approaches. The study is grounded in the theory of speech acts proposed by J. L. Austin as well as V. B. Kashkin’s model of communication. The locutionary, illocutionary, and perlocutionary levels of speech acts are examined, and the pragmatic features of declarative, directive, commissive, and behabitive acts are revealed.

Keywords: Speech act, pragmatics, illocution, perlocution, communication, English language, Uzbek language

Kirish

Til inson tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy munosabatlarining eng muhim ifoda vositasi bo‘lib, u nafaqat axborot uzatish, balki muloqot jarayonida muayyan maqsadlarni amalga oshirish, ta’sir ko‘rsatish va munosabatlarni tartibga solish vazifasini ham bajaradi. Shu jihatdan nutq hodisasini faqat grammatik yoki semantik

birliklar majmui sifatida emas, balki ijtimoiy-pragmatik faoliyat mahsuli sifatida o'rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, nutqiy aktlar nazariyasi til birliklarining real kommunikativ vaziyatlarda qanday voqelanishini, so'zlovchi niyati va tinglovchi qabulining o'zaro munosabatini tahlil qilish imkonini beradi.

Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lishi, madaniy-mental asoslarining farqliligi bilan bir qatorda, nutqiy aktlarning ifodalanishida ham o'ziga xos pragmatik xususiyatlarni namoyon etadi. Ingliz tilida nutqiy aktlar ko'pincha bilvosita, muloyimlik strategiyalariga tayangan holda amalga oshirilsa, o'zbek tilida milliy an'analar, ijtimoiy ierarxiya va hurmat kategoriyasi nutqiy aktlarning shakli va mazmunini belgilovchi muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bu esa bir xil kommunikativ vaziyatda ikki tilda turlicha nutqiy strategiyalar qo'llanilishiga olib keladi.

Global kommunikatsiya, tarjima jarayonlari hamda chet tillarni o'qitish amaliyotida nutqiy aktlarning qiyosiy-pragmatik tahlili alohida ahamiyat kasb etmoqda. Chunki til o'rganuvchi shaxs faqat leksik-grammatik bilimlar bilan cheklanib qolsa, muloqotda pragmatik xatolarga yo'l qo'yishi mumkin. Aynan shu nuqtai nazardan ingliz va o'zbek tillarida buyruq, iltimos, taklif, rad etish, minnatdorchilik kabi nutqiy aktlarning voqelanishini qiyosiy o'rganish madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida nutqiy aktlarning voqelanishi qiyosiy-pragmatik yondashuv asosida tahlil qilinib, ularning umumiy va farqli jihatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari tilshunoslikning pragmatika yo'nalishini boyitish, shuningdek, tarjimashunoslik va chet tillarni o'qitish metodikasida samarali foydalanish imkoniyatini yaratishga xizmat qiladi.

TADDIQIQT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot metodologiyasi tilni faqat struktur birliklar majmui sifatida emas, balki ijtimoiy-madaniy muloqot jarayonida faoliyat yurituvchi dinamik tizim sifatida talqin etishga asoslanadi. Nutqiy aktlarning voqelanishini o'rganishda qiyosiy-pragmatik yondashuv tanlanishi bejiz emas, chunki aynan ushbu yondashuv orqali til birliklarining real kommunikativ vaziyatlarda qanday maqsad bilan qo'llanishi, so'zlovchi niyati va tinglovchi talqinining o'zaro uyg'unligi aniqlanishi mumkin bo'ladi.

Tadqiqotda nutqiy aktlar nazariyasining konseptual asoslari metodologik tayanch sifatida qabul qilinib, nutqiy harakatlarning illokutsion va perlokutsion jihatlari markaziy tahlil obyekti etib belgilandi. Ingliz va o'zbek tillaridagi nutqiy aktlar muloqot konteksti, ijtimoiy rol, kommunikativ maqsad hamda madaniy me'yorlar bilan uzviy bog'liqlikda o'rganildi. Bu jarayonda nutqning ochiq va bilvosita shakllari, muloyimlik strategiyalari hamda diskursiv muhitning ta'siri muhim metodologik mezon sifatida qaraldi.

Metodologik jihatdan tadqiqotda qiyosiy tahlil, pragmatik interpretatsiya va diskursiv yondashuv uyg'un holda qo'llanildi. Ingliz va o'zbek tillaridagi autentik nutq namunalari - dialoglar, badiiy matnlar, ommaviy axborot vositalari va kundalik muloqot birliklari tahlil qilinib, nutqiy aktlarning shakllanish mexanizmlari aniqlandi. Har bir nutqiy akt kommunikativ vaziyat doirasida ko'rib chiqilib, formal til birliklari bilan pragmatik ma'no o'rtasidagi tafovutlar izchil tahlil etildi.

Shuningdek, tadqiqot metodologiyasi madaniyatlararo kommunikatsiya tamoyillariga tayangan holda ishlab chiqildi. Ingliz tiliga xos individualizm va bilvosita muloqot modeli hamda o'zbek tilidagi kollektivlik va hurmatga asoslangan nutqiy xulq-atvor shakllari metodologik tahlilning muhim omili sifatida talqin qilindi. Bu esa nutqiy aktlarning voqelanishida lingvistik omillar bilan bir qatorda ekstralingvistik jihatlarining ham hal qiluvchi rol o'ynashini asoslashga imkon berdi.

Natijada tanlangan metodologiya nutqiy aktlarning ikki tildagi namoyon bo'lishini chuqur va tizimli tahlil qilish, ularning o'xshash hamda farqli tomonlarini aniqlash, shuningdek, pragmatik tafovutlarning sabablarini ilmiy asosda yoritish imkonini beradi. Ushbu metodologik yondashuv tadqiqotning nazariy asoslanganligi va amaliy ahamiyatini ta'minlovchi muhim omil sifatida xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida olingan natijalar ingliz va o'zbek tillarida nutqiy aktlarning voqelanishi nafaqat lingvistik tizimga, balki ijtimoiy-madaniy muhit, kommunikativ an'ana va milliy mentalitetga bevosita bog'liq ekanini ko'rsatdi. Nutqiy aktlar shaklan o'xshash bo'lishiga qaramay, ularning pragmatik mazmuni va kommunikativ ta'siri har ikki tilda turlicha talqin etilishi mumkinligi aniqlandi. Bu holat til va madaniyatning uzviy bog'liqligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Muhokama jarayonida ayniqsa iltimos, buyruq va rad etish kabi nutqiy aktlarda sezilarli pragmatik tafovutlar kuzatildi. Ingliz tilida iltimos aktlari ko'pincha bilvosita, yumshatilgan shakllarda, modal fe'llar va ehtiyotkorlik strategiyalari orqali amalga oshirilsa, o'zbek tilida bunday aktlar ijtimoiy yaqinlik darajasi va suhbatdoshlar o'rtasidagi maqomga qarab ochiqroq yoki an'anaviy hurmat formulalari bilan ifodalanadi. Bu farq ingliz tilida individual muloqot erkinligi, o'zbek tilida esa ijtimoiy muvozanat va hurmat tamoyillarining ustuvorligi bilan izohlanadi.

Shuningdek, minnatdorchilik va uzr bildirish kabi nutqiy aktlar tahlili shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida bunday aktlar qisqa va standart shakllar orqali ifodalansa, o'zbek tilida ular ko'pincha kengaytirilgan, emotsional va madaniy rang-baranglikka ega bo'ladi. Bu holat o'zbek tilida nutqiy aktlarning faqat kommunikativ emas, balki axloqiy va estetik vazifani ham bajarishini ko'rsatadi. Natijada bir tildagi nutqiy aktning ikkinchi tilga so'zma-so'z tarjima qilish pragmatik nomuvofiqliklarga olib kelishi mumkin.

Muhokama davomida aniqlangan yana bir muhim jihat - nutqiy aktlarning voqelanishida kontekstning hal qiluvchi roli. Bir xil grammatik konstruktsiya turli kommunikativ vaziyatlarda mutlaqo boshqa illokutsion kuchga ega bo'lishi mumkin. Ayniqsa, o'zbek tilida kontekst va ekstralingvistik omillar - yosh, jins, ijtimoiy mavqe, suhbat muhiti - nutqiy aktning to'g'ri talqin qilinishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ingliz tilida esa nutqiy aktlar ko'proq lingvistik vositalar orqali aniqlik kasb etadi.

Mazkur muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida nutqiy aktlarni qiyosiy-pragmatik tahlil qilish madaniyatlararo muloqotdagi yashirin tafovutlarni aniqlash imkonini beradi. Bu esa nafaqat nazariy tilshunoslik uchun, balki tarjimashunoslik, chet tillarni o'qitish va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish jarayonlari uchun ham muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari nutqiy aktlarni o'rganishda lingvistik yondashuv bilan bir qatorda pragmatik va madaniy omillarni integratsiyalash zarurligini asoslaydi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida nutqiy aktlarning voqelanishini qiyosiy-pragmatik yondashuv asosida tahlil qilish orqali til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ilmiy jihatdan yoritishga xizmat qildi. Tadqiqot natijalari nutqiy aktlarning faqat lingvistik shakllar orqali emas, balki so'zlovchi niyati, kommunikativ vaziyat va ijtimoiy-madaniy me'yorlar orqali shakllanishini yaqqol namoyon etdi.

Xulosa qilish mumkinki, ingliz va o'zbek tillarida nutqiy aktlar umumiy kommunikativ vazifalarni bajargan holda, ularning pragmatik ifodalanishi sezilarli darajada farqlanadi. Ingliz tilida bilvositalik, muloyimlik strategiyalari va shaxsiy hududni saqlashga yo'naltirilgan nutqiy model ustuvor bo'lsa, o'zbek tilida hurmat, ijtimoiy ierarxiya va an'anaviy muloqot me'yorlari nutqiy aktlarning asosiy belgilovchi omili sifatida namoyon bo'ladi. Bu tafovutlar nutqiy aktlarning madaniyatlararo talqinida muhim pragmatik farqlar mavjudligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. - Oxford: Blackwell Publishing, 2008. - 529 p.
2. Grice H. P. Logic and conversation // Syntax and Semantics. - New York: Academic Press, 2017. - Vol. 3. - P. 41-58.
3. Thomas J. Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics. - London: Longman, 2015. - 224 p.
4. Yule G. Pragmatics. - Oxford: Oxford University Press, 2016. - 138 p.
5. Safarov Sh. Pragmatika. - Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2008. - 240 b.
6. Yo'ldoshev B. Matn va pragmatika. - Toshkent: Fan, 2010. - 180 b.
7. Mahmudov N. Til va madaniyat. - Toshkent: O'qituvchi, 2007. - 156 b.

8. Nurmonov A. Zamonaviy tilshunoslik muammolari. - Toshkent: Akademnashr, 2012. - 312 b.